

פסיה שרשבסקי: ניצולת שואה חרדית אשר פרצה את גבולות המגדר והמגזר

מיכל שאול

א. מבוא

חודשים אחדים לאחר עלייתה לארץ, בסופו של סתיו 1945, הייתה פסיה שרשבסקי, מורה ב'בית יעקב' בפולין, במוקד התעניינותו של היישוב. היא הוזמנה להשמיע את קולם של פליטי השואה באסיפת עם שהתקיימה באולם הבימה שבתל-אביב מטעם מגבית התגייסות והצלה למען שארית הפליטה. בין המאזינים לאישה הצעירה בת ה-28 היו ראשי היישוב, ובהם יצחק בן-צבי, משה סנה, יוסף שפרינצק, משה שרתוק (שרת) וגולדה מאירסון (מאיר). נאומה עורר התרגשות עצומה בקרב המאזינים ו'הקפיא דם בעורקים', עד ש'קשה היה אחר כך להתרכז בדברי הנואמים האחרים'.¹ לאחר שירדה מן הבמה חיבקה אותה גולדה מאירסון בכבי ושרתוק, שנאם אחריה, כינה אותה 'אחותנו רוחמה'.²

בהופעה זו ובהופעותיה האחרות עוררה שרשבסקי תשומת לב בשל יכולת הנאום המרשימה שלה, ובעיקר מפני שנמנתה עם הדוברים הראשונים שניצלו מן התופת באירופה וסיפרו ליישוב את חוויותיהם.³ נוסף על כך, קולה היה יוצא דופן באותן שנים. היא השתייכה לקבוצות שקולן כמעט לא נשמע: היא הייתה אישה, ניצולת המחנות וחרדית.

* תשתיתו של מאמר זה היא בעבודת דוקטור, 'פאר תחת אפר': ניצולי השואה, זיכרונה וההתמודדות עם השלכותיה: פרק מרכזי בשיקומה של החברה החרדית האשכנזית ב'יישוב' ובמדינת ישראל 1945-1961, שכתבתי באוניברסיטת בר-אילן תשס"ט (להלן: שאול, פאר תחת אפר), בהנחייתם של פרופ' דן מכמן ופרופ' קימי קפלן. המאמר נכתב בסיוען של מכללת הרצוג וועידת התביעות.

1 'סמל אחותנו הטהורה והקדושה', הארץ, 23.12.1945.

2 מקבץ קטעי העיתונים מופיע בנספח לספר פסיה שרשבסקי, קרני אור במחשכי התופת, בני ברק תשכ"ח (להלן: שרשבסקי, קרני אור), עמ' 131-154.

3 על הכרתן של עדויות רבות כ'עדויות ראשונות' ראו, Dina Porat, 'First Testimonies on the Holocaust: The Problematic Nature of Conveying and Observing them, and the Reaction

במחצית השנייה של שנות הארבעים, שרשבסקי הייתה מחנכת מוכרת וסופרת מרכזית בחברה החרדית בישראל. מאמר זה מבקש לשפוך אור על דמותה, לשרטט קווים לתולדות חייה העלומים, לעמוד על המסרים שביקשה להעביר ועל התפקיד שמילאה, ולו לזמן קצר, בעיצוב זיכרון השואה הישראלי, בעיקר על רקע השתייכותה לאותן קבוצות 'רצסיביות' בחברה. אני טוענת כי פעילותה הציבורית של שרשבסקי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם השנייה מוכיחה כי לפחות במחצית השנייה של שנות הארבעים, ההבחנות בין תפקידים 'גבריים' לבין אלה ה'נשיים', בין 'חרדים' לבין 'ציונים' ובין 'שואה' ל'גבורה' ביישוב, היו פחות חד משמעיות מכפי שמקובל לעתים לחשוב. כידוע, בימים של מלחמה ובתקופה שלאחריה מיטשטשת חלוקת התפקידים המסורתית שבין גברים לבין נשים. נשים נוטלות, מרצון ושלא מרצון, חלק פעיל במאמץ המלחמתי ובתהליך השיקום שלאחריו. חלק מהנשים פועל בחזית וחלקן בעורף וממלא את החסר התעסוקתי של הגברים שיצאו למלחמה. בשלביה השונים של שואת יהדות אירופה הופרדו הנשים והגברים היהודים אלה מאלה ונשים יהודיות רבות מצאו עצמן ממלאות תפקידים 'גבריים'.⁴ מבחינה זו היו גבולות המגדר בתקופה שלאחר השואה, ברחבי העולם ובקרב העם היהודי בכללו, מטושטשים למדי. כך היו גם גבולות המגזר. לפני השואה היה אמנם ציבור חרדי ביישוב היהודי בארץ ישראל – מקצתו מחוץ למסגרות היישוביות הרשמיות ומקצתו בתוכן. עם זאת, הוא היה קטן מכדי להיות בעל השפעה בהווה הפוליטית-חברתית של כלל הציבור היהודי בארץ. לאחר השואה היה ציבור זה קטן ומדולדל ושיווע לכוחות חזוק אידאולוגיים ודמוגרפיים. את הכוחות הללו זכה לקבל מניצולי השואה החרדים שעלו לארץ וביקשו לעצמם מסגרות לימוד ותעסוקה, ולא פחות חשוב מזה, סביבה בעלת אידאולוגיה דתית דומה לשלהם. העובדה כי היישוב החרדי שימש בארץ ישראל כפריפריה של מרכזי התורה שבאירופה, הביאה לכך שעם חורבנם של מרכזים אלה בשואה התרפק ציבור זה על זיכרונם ועל כל אחד ואחת משרידיהם.⁵

תהליך שיקומו של המגזר החרדי, התגבשותו והתייצבותו, לווה בשאלות זהות קשות והיה אתגר של ממש לשרידי. ההתאוששות מן המכה האנושה שספג בשואה מבחינה דמוגרפית, גאוגרפית, אידאולוגית, תיאולוגית ומורלית הייתה קשה וחייבה לעתים גם

in the "Yishuv", in: David Bankier and Dan Michman (eds.), *Holocaust Historiography in Context: Emergence, Challenges, Polemics and Achievements*, Jerusalem 2008, pp. 437-460

4 ראו, לינור ג' ויצמן, 'תפקיד המגדר בחקר השואה', ילקוט מורשת, חוב' 67 (1999), עמ' 9-24. על מנהיגות נשית חרדית בתקופת השואה ראו, יהודית תידור באומל, 'רוחקה ושתי הרבקות: מנהיגות קבוצת ה"צנרשאפט" בפלשוב', בתוך: אביהו רונן ויהויקים כוכבי (עורכים), גוף שלישי יחיד, גבעת חביבה 1995, כרך ב, עמ' 133-159.

5 ראו, מיכל שאול, 'שיקום החברה החרדית בישראל בצל השואה: להתחיל מישן', עיונים בתקומת ישראל, כרך 20 (2010), עמ' 360-395.

שיתוף פעולה עם חברת הרוב הציונית-החילונית, שממנה ביקש בעבר להתברל.⁶ הפולמוס המוכר והטעון שהתעורר בחברה החרדית על היחס לצינונות ולתנועה הציונית, קיבל משנה משמעות על רקע השואה. בקצה האחד עמדו הקבוצות המזוהות עם 'העדה החרדית', ששללו כל קשר עם המדינה הציונית. בקצה השני פעלה תנועת פועלי אגודת ישראל, אשר לצד הגדרתה העצמית כ'חרדית', יחסה אל החברה היישובית והישראלית היה אוהד בדרך כלל, והיא אף ביקשה להשתלב בה ובמוסדות המדינה. בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים היו בישראל חרדים רבים אשר חשו רצון להשתלב בציבור הישראלי ולא מעטים עשו זאת בתחומים שונים. האישה החרדית שבלטה ביותר בהקשר זה הייתה פסיה שרשבסקי. שרשבסקי פרצה את גבולותיו המסורתיים של המגזר והמגדר כאשר הוצגה בכל העיתונים העבריים שיצאו לאור ביישוב כאותה התקופה, דתיים וחילוניים כאחד, כ'גיבורת שואה'.⁷ באותם ימים תיוגה בעיתונות כדמות מופת בזכות התנגדותה הרוחנית בשואה היה חריג.⁸ בעיתונים החילוניים ובעיתון הצופה טושטשה זהותה הדתית והפוליטית, והיא הוצגה כסמל ל'אחדות ישראל'.⁹ אולם דמותה נשכחה הן בחברה החרדית והן בחברה הישראלית הכללית, ותרומתה הייחודית (ולו לתקופה קצרה) לעיצוב זיכרון השואה ולקליטת ניצולות שואה בישראל כמעט ולא נחקרה.

בחברה החרדית מרבים לעסוק במנהיגות העבר הרוחנית, אולם היא מיוחסת לגברים, ובעיקר לרבנים ולאדמו"רים. מלבד לשרה שנירר (1883-1935), מייסדת תנועת 'בית יעקב',¹⁰ לנשים מודרניות – חרדיות ככל שתהיינה – אין לרוב מקום בפנתיאון החרדי. החרדיות המתחדשת בישראל לאחר השואה זכתה לעניין מחקרי (מועט), גם הוא בעיקר מן הזווית הגברית. פעילותן של מנהיגות חברתיות חרדיות בכלל, וזו אשר התרחשה בשנים הקריטיות של בניין האומה בפרט – טרם זכתה לעיון ראוי.¹¹

6 ראו, יוסף פונד, פירוד או השתתפות: אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל, ירושלים תשנ"ט; חיים שלם, עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה 1942-1945, קריית שדה-בוקר תשס"ז (להלן: שלם, עת לעשות), עמ' 271-291.

7 על המושג ראו, ג'ודי באומל, "חגרה בעוז מותניה": גיבורות השואה בזיכרון הקולקטיבי, דפים לחקר תקופת השואה, חוב' יג (תשנ"ו) (להלן: באומל, חגרה בעוז מתניה), עמ' 189-201.

8 שרון גבע, אל האחות הלא ידועה: גיבורות השואה בחברה הישראלית, תל-אביב 2010 (להלן: גבע, אל האחות), עמ' 199.

9 שם, עמ' 276-277.

10 ראו, מיכל שאול, "דור יתום" מחפש אמא: "מורשת שרה שנירר" ככלי לשיקום החברה החרדית אחרי השואה", בתוך: קימי קפלן ונורית שטרלר (עורכים), מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה (ברפוס).

11 לדיון ראשוני בחלק הפעיל שנטלו נשים חרדיות בישראל בביצוע משימות לאומיות בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים (ובראשן קליטת העלייה) ראו, שאול, פאר תחת אפר, עמ' 138-172. על התפתחותו המאוחרת וכיוונו של חקר נשים בחברה היישובית ראו, דבורה ברנשטיין, 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבררן', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-ירוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובצינונות בראי המגדר, ירושלים

כמו רבות מחברותיה מקרב מורות 'בית יעקב' שניצלו, גם שרשבסקי בחרה לאחר השואה לשוב ולהתמקד בפעילות חינוכית ולהימנע מפעילות פוליטית-ציבורית. למעשה, זו הייתה הבחירה גם של דמויות לא חרדיות מקרב מנהיגי הנוער בתקופת השואה, ובראשן שרידי מרד הגיטאות – צביה לובטקין, חייקה גרוסמן, אבא קובנר ויצחק צוקרמן. אותה חבורה נעדרה בסופו של דבר מההנהגה הפוליטית של החברה הישראלית, וסיפורם, כפי שכבר עמדו עליו אניטה שפירא ונעימה ברזל, הוא סיפור של 'אופציית מנהיגות שלא מומשה'.¹² ובכל זאת, כמו לפסיה שרשבסקי, הייתה לאותן דמויות השפעה – בעיקר בקרב חבריהם הניצולים – ורבים ראו בהן דמויות משמעותיות, מלכדות ומובילות דרך.

כביטאון פועלי אגודת ישראל, שערים, שם גם פרסמה את מאמריה, תוארה שרשבסקי בהערכה רבה, ואף ככזו הראויה לדבר בשם המתים.¹³ היו אמנם חרדים שראו בה 'אישה שנשבתה',¹⁴ אך גם מאחורי הגדרה זו אפשר למצוא יחס חבוי של הערכה. בניגוד לכמה מנהיגים מימי השואה, ובהם צוקרמן, גרוסמן וקובנר, אשר חזרו לעמדה מנהיגותית לאחר שנות השבעים, כשהשתנה יחסה של החברה הישראלית לנושא השואה,¹⁵ שרשבסקי, שנפטרה במחצית השנייה של שנות החמישים, לא זכתה להודמנות שכזו ולא הפכה לסמל. אפשר להסביר את חוסר תשומת הלב לפעילותה של פסיה שרשבסקי בעובדה שהיא הבליחה למרחב היישובי הציבורי לתקופה קצרה מאוד. כל הופעותיה הציבוריות התקיימו בשנתה הראשונה בארץ (סוף 1945-סוף 1946) ולאחר מכן, בעשור האחרון לחייה, היא נישאה מחדש ועסקה בשיקום חייה הפרטיים. היא לא הייתה בקו הבריאות וימיה עברו בטיפולים למיניהם בארץ ובארצות הברית אשר מנעו ממנה את העיסוק בפעילות ציבורית. שרשבסקי נפטרה ב־1956 בגיל 38 ולא היו לה ילדים. בעלה, שהתגורר בארצות הברית, נפטר שנים ספורות אחריה.

ב. 'אם הפליטות'

כמלאת עשור למותה של שרשבסקי התפרסם בבני ברק הספר קרני אור במחשכי התופת ובו אוסף של קטעי עיתונות שפרסמה שרשבסקי בשנת 1946 בעיתון שערים. הספר יצא לאור בידי אחיינה, יוסף יהודה הרשקוביץ, שפגש אותה רק פעם אחת בחייו.¹⁶ מלבד קטעי העיתונות מצויה חוברת דיקה שהוציא לאור גיסה של שרשבסקי במלאת שנה למותה, ובה

תשס"ב, עמ' 7-25.

12 ראו, אניטה שפירא, 'מפגש הישוב עם שארית הפליטה', ההליכה על קו האופק, תל-אביב תשמ"ח (להלן: שפירא, מפגש הישוב), עמ' 325-354; נעימה ברזל, עד כלות ומנגד: המפגש בין מנהיגי מרד הגטאות והחברה הישראלית, ירושלים תשנ"ח (להלן: ברזל, עד כלות ומנגד), עמ' 9-11.

13 גבע, אל האחות, עמ' 187.

14 שם, עמ' 201; מנחם פרידמן, "על מה עשה ה' ככה?" התמודדות החרדים עם השואה, בתוך: דן מכמן (עורך), השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות, ירושלים תשס"ה, עמ' 596.

15 ברזל, עד כלות ומנגד, עמ' 11.

16 ראיון עם יוסף יהודה הרשקוביץ, 26.2.2007.

עדות אישית אלמונית של חניכיה של שרשבסקי מ'בית לפליטות' שניהלה בבני ברק.¹⁷ חוג מקורביה של שרשבסקי היה מצומצם. ספורים הם האנשים שהכירה מקרוב ועודם בחיים, ופרטים רבים על חייה אינם ידועים. העובדה שהייתה בעבר נשואה ואם ואיבדה את יקיריה בשואה – לא ידוע מתי, היכן וכיצד – נודעה לי מקרוביה ולא נרמזה בעיתונות. באופן טבעי, האבל הפרטי מחד גיסא והרצון להקים מחדש משפחה ולהיות מחדש אם מאידך גיסא, היו החוויות המכוננות והמשמעותיות ביותר עבור שרשבסקי לאחר עלייתה.¹⁸

מראיונות שערכתי עם בני משפחתה ומכריה ומקטעי העיתונות שנכתבו עליה, עולים הפרטים

הבאים על חייה. פסיה שרשבסקי נולדה בעיירה אוסטרוולנקה (Ostrolenka) שבפולין בשנת 1918. היא הייתה הבת הצעירה בבית אביה, אברהם יוסף נשלסקי, מחסידי גור. שרשבסקי למדה תקופה קצרה בסמינר 'בית יעקב' בקרקוב והייתה פעילה בבנות אגודת ישראל בפולין. כשהייתה בת 17 החלה לשמש מורה ב'בית יעקב' בקינצן (Kinice). אחותה של שרשבסקי, בתיה לאה הרשקוביץ, הייתה מתלמידותיה הבולטות של שרה שנירר, מייסדת 'בית יעקב', וממקימות בתי הספר של 'בית יעקב' בוורשה ובחלם.¹⁹ שתי אחיות נוספות ואח שלהן נספו בשואה.²⁰ כשפרצה המלחמה הייתה פסיה נשואה למאיר שרשבסקי, תלמידו של הרב אלחנן וסרמן (1874-1941), מגדולי הרבנים החרדים באירופה וממתנגדיה החריפים של הציונות.²¹ שרשבסקי היה מזכיר מועצת גדולי התורה בוורשה,²² והשניים חקבו תינוק.

17 יום הזיכרון לפסיה שרשבסקי-יאזין, בני ברק תשי"ז, ארכיון סמינר בית יעקב, ירושלים (להלן: יום הזיכרון).

18 הדברים עולים מראיונות שערכתי עם קרוביה ומקורביה: ראיונות עם שולמית הפטקה ויוסף הרשקוביץ, אחייניה של שרשבסקי, 26.2.2007; ראיון עם שרה דסלר, בני ברק, 1.1.2007.

19 הרשקוביץ (1911-1962) עלתה עם בעלה לארץ בשנת 1933 ושימשה מחנכת בסמינר 'בית יעקב' בתל-אביב ויושבת ראש ארגון נשי ובנות אגודת ישראל בעיר. ב-1948 עברה המשפחה לירושלים וגם שם הייתה הרשקוביץ מחנכת בסמינר 'בית יעקב'. בשנותיה האחרונות התגוררה עם משפחתה בבני ברק. ראו, 'הרבנית בתיה לאה הרשקוביץ ע"ה', בית יעקב, חוב' 31, כסלו תשכ"ב, עמ' 29.

20 ראו, בריינע איגלעוויטש-מאירוויטש, 'פעסיע שערעשעווסקי-נאשעלסקי ע"ה', בתוך: יצחק עברי (עורך), ספר קהילת אוסטרוולנקה, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 415.

21 ראו, גרשון בקון, פוליטיקה ומסורת: אגודת ישראל בפולין 1916-1939, ירושלים תשס"ה, עמ' 53-55, 62, 232.

22 ראיון עם יוסף פרידנזון (ניצול גטו ורשה ובנו של א"ג פרידנזון, ממייסדי בית יעקב), ניו יורק, 6.8.2007.

בראשית ימי הכיבוש הגרמני של פולין גורשו שרשבסקי ומשפחתה לוורשה. בגיטו המשיכה שרשבסקי להיות פעילה במערכת החינוך של 'בית יעקב' ופיתחה קשרים אישיים אמיצים עם פעילי אגודת ישראל בגיטו כמו מזכ"ל האגודה, אלכסנדר זושא פרידמן (1897-1943), אברהם מרדכי רוגובי (1898-1942) ואליעזר גרשון פרידנזון (1899-1943), שותפה של שרה שנירר לייסוד רשת 'בית יעקב'. שרשבסקי גורשה מגיטו ורשה למיידנק במאי 1943 ומשם הועברה כעבור כמה שבועות למחנה אושוויץ.²³ באושוויץ היא הועסקה רוב הזמן בעבודה במכבסת האס-אס במחנה. לאחר מותה (1956) העיד העיתונאי החרדי יהודה נחשוני, ניצול אושוויץ, כי בזמן שהייתה אסירה במחנה הקפידה להתפלל במשך שעות, נמנעה מאכילת טריפות והדריכה וחינכה את הבנות שמסביבה.²⁴ מלבד עדותו של נחשוני עדויות נוספות של אסירים דתיים במחנה מאירות את דמותה של שרשבסקי באושוויץ באור הרואי. היא גם דמות מרכזית בספרה של הסופרת החרדית פרל בניש, הרוח שגברה על הדרקון.²⁵ בינואר 1945 הועברה שרשבסקי למחנה מאוטהאוזן, ומשם למחנה־הבת שלו לנצינג (Lenzing), ושחררה בידי האמריקנים ב־5 במאי 1945.²⁶

במסגרת ארגון הבריחה הגיעה שרשבסקי למחנה עקורים בסנטה מריה ליד ברי שבדרום איטליה, שם הקימה קיבוץ לבנות אגודת ישראל בשם 'אוהל שרה'. באיטליה פגשה את חיילי הבריגדה; המפגש עמם הותיר בה רושם עז.²⁷ באותה תקופה נפגשה עם בנימין מינץ, ראש תנועת פועלי אגודת ישראל, ועם הרב חזקיהו יוסף מיישקובסקי בעת ביקורם באיטליה בקיץ 1945. מינץ ציין ששרשבסקי הייתה היחידה שהזדהתה בפניהם בגאווה כאגודאית.²⁸ שהותה במחנה העקורים הייתה קצרה והיא עלתה לארץ ישראל בסרטפיקט באנייה 'טרנסליבניה' ב־26 באוקטובר 1945.²⁹ היא הייתה אחת מהעולות בגל העלייה

23 רוב תושבי הגיטו המרכזי של ורשה גורשו בזמן המרד ומיד לאחריו למיידנק ונרצחו שם (רובם במה שקראו הנאצים 'ליל הקציר', שבו נרצחו 18,000 יהודים). אלפים אחרים מהיהודים שהובאו למחנה הריכוז במיידנק שולחו לאחר זמן קצר למחנה הריכוז באושוויץ ולמחנות עבודה בחלקים המערביים של פולין. ראו, ישראל גוטמן, 'ורשה', האנציקלופדיה של השואה, ירושלים תש"ז, כרך ב, עמ' 480.

24 ראו, יהודה נחשוני, 'הנסיכה במאורת השדים', שערים (להלן: נחשוני, הנערה במאורת השדים), כ"ב טבת תשט"ז (6.1.1956) (הודפס גם בספר קרני אור, עמ' 146-154).

25 פרל בניש, הרוח שגברה על הדרקון, בני ברק תשנ"ד, עמ' 301-303; רנה וייל, אכן אני זוכר, ירושלים תשמ"ג, עמ' 37.

26 שרשבסקי, 'דעת השירידים (נאום שהושמע בחיפה באמפיתיאטרון)', קרני אור, עמ' 120.

27 על המפגש בין שארית הפליטה לחיילי הבריגדה, ראו, למשל, יואב גלבר, 'המפגש בין המתנדבים הארצי־ישראליים בצבא הבריטי ובין שארית הפליטה', בתוך: ישראל גוטמן ועדינה דרכסלר (עורכים), שארית הפליטה 1944-1948: השיקום והמאבק הפוליטי, ירושלים תשנ"א, עמ' 53-70; חנה יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל 1948-1952, ירושלים תשנ"ד (להלן: יבלונקה, אחים זרים), עמ' 51; עיריית קינן, לא נרגע הרעב: ניצולי השואה ושליחי ארץ ישראל, גרמניה 1945-1948, תל־אביב 1996, עמ' 90-99 (בעיקר).

28 מכתב מינץ לנשיאות ועד ההצלה שע"י הסוכנות היהודית, ו' שבט תש"ו (8.1.1946), ארכיון קיבוץ חפץ חיים, תיק 'אירופה אחרי המלחמה - תש"ו'.

29 'רשימת העולים הפלטים מ־1945.7-1946.5.19. סודרו בסניפים ובקיבוצים, ארכיון פועלי אגודת

מאירופה בשנים 1945-1948, אשר הוגדר כ'גל העלייה הציוני ביותר'. עם העולים בו נמנו כמעט כל מנהיגי הארגונים הלוחמים בגיטאות והפרטיזנים.³⁰ היא הייתה אז אלמנה ואם שכולה, רצוצה, חולה ועיוורת בעין אחת.

מיד עם בואה לארץ נשלחה להבראה במוצא, שם החלימה עינה.³¹ מכיוון שלא מצאה מקום מגורים,³² התחנה הראשונה שלה בארץ היה ביתו של פעיל אגודת ישראל, משה חיים אוקון, בשדרות רוטשילד שבתל-אביב.³³ אוקון היה מקורב לחזון אי"ש, אברהם ישעיהו קרליץ (1878-1953), האישיית ההלכתית הדומיננטית ביותר בעולם החרדי בארץ ישראל לאחר השואה.³⁴ ביוזמתו של אוקון נפגשה האישה הצעירה עם הרב המפורסם שבועות ספורים לאחר בואה לארץ בביתו. בפגישה זו רואה חלוץ חוקרי החברה החרדית, מנחם פרידמן, את הפעם הראשונה שבה הואשמה הציונות בשואה בידי אחד מראשי המנהיגות החרדית בארץ.³⁵ מסופר כי שרשבסקי הביעה באוזני החזון אי"ש את התלהבותה מאהבת ישראל שהפגינו חברי ה'הגנה' החילונים כלפי המעפילים. החזון אי"ש ביקש לצנן את התלהבותה וסיפר לה את המשל המפורסם על האיש שנפל בשלג לתוך בור, והוצא ממנו בחסדיו של איש אחר שהסתבר כי היה כורה הבור.³⁶ למרות רמזיו של הרב החשוב, שמרה שרשבסקי על קשריה החמים עם כמה ציונים חילונים. יוסף ברץ (1890-1968), מחלוצי תנועת העבודה בארץ וממייסדי דגניה, שהכיר את שרשבסקי במחנות העקורים באיטליה,³⁷ הזמין אותה להתארח בקיבוצו בשבת והיא נענתה להזמנתו. הוא מספר כי ביקש להדריכה בדרך, אך 'הכל היה ידוע לה'. בהספד שכתב לזכרה תיאר ברץ כיצד סיפרה שרשבסקי

ישראל, תל-אביב (להלן: אפא"י), 15/3. תיעוד זה מפריך את הטענה החרדית כי שרשבסקי עלתה לארץ כמעפילה. ראו, משה שיינפלד, 'ילקוט דעת תורה מאת גדולי הדור האחרון', בתוך: אלחנן בונם בן נפתלי ביוש וסרמן, עקבתא דמשיחא, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 69. מיוני 1945 עד מאי 1946 עלו 540 חברי פועלי אגודת ישראל לארץ. אפא"י, 15/3.

30 ראו, Hanna Yanlonka, 'Holocaust Survivors in Israel: Time for an Initial Taking of Stock', in: Dalia Ofer, Françoise S. Ouzan and Judy Tydor Baumel-Schwartz (eds.), *Holocaust Survivors Resettlement, Memories, Identities*, New York and London 2011, in print

31 ראו, 'את התביעה הגדולה נקיים בגוף ובמנון', דבר, 23.12.1945.

32 לאחר נאומה ב'הבימה' סיפרה שרשבסקי לראש עיריית תל-אביב כי טרם מצאה מקום מגורים. השיחה פורסמה בעיתון ולאחר יומיים נמסר כי אחד הקוראים הקצה לה חדר בביתו. ראו, 'כנוס מגבית ההתגייסות מעלה את תביעת החייל המשוחרר ואת זעקת ההצלה של שרידינו', הבקר, 21.12.1945; 'קורא נענה להבקר: חדר ל"אמא" שרשבסקי', שם, 23.12.1945.

33 ראינונת עם הפסקה והרשקוביץ.

34 ראו, בנימין בראון, 'החזון איש: הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית', ירושלים 2011.

35 Menachem Friedman, 'The Haredim and the Holocaust', *The Jerusalem Quarterly*, No. 53 (1990), p. 107 (להלן: פרידמן, החרדים והשואה).

36 שם, עמ' 107-108.

37 יוסף ברץ, 'פסיה שרשבסקי-יאזין' (להלן: ברץ, פסיה שרשבסקי-יאזין). בתוך: שרשבסקי, קרני אור, עמ' 141-142. מאמר זה נדפס במקור בתוך 'יצחק עברי (עורך), ספר קהילת אוסטרוולנקה, תל-אביב תשכ"ג (להלן: עברי ועורך), ספר קהילת אוסטרוולנקה, עמ' 243.

במסיבת השבת הקיבוצית את אשר עבר עליה ומה שראתה במחנות ההשמדה. ברמה האישית התפעל מדמותה ותיאר עד כמה ילדיו הצברים הוקסמו מאישיותה. השניים נפגשו מדי פעם ובאותו הספר אף הכריזו: 'אני עם האלפים שהייתה להם לאמא'.³⁸

בראשית תש"ו הוקם ביוזמת החזון אי"ש מוסד לניצולות שואה חרדיות ברחוב ברטנורא בבני ברק, סמוך מאוד לביתו.³⁹ בידיה של פסיה שרשבסקי הפקיד את ניהול המוסד. שתי אחיותיו של החזון אי"ש, צביה גריינימן ומרים קנייבסקי, היו מעורבות בכל הנעשה במוסד ופנו בכל שאלה חינוכית והלכתית לעצתו של אחיהם ולפסיקתו. בריאותה הרופפת של פסיה שרשבסקי הביאה לכך שהיא לא גרה במוסד עצמו אלא בסמיכות לו.⁴⁰ תקופות ארוכות שהתה בהבראה בצפת ואת המוסד ניהלה בפועל חברתה, שרה דסלר. מתכתובת בין השניים עולה שגם כשהייתה מחוץ לעיר עמדה שרשבסקי בקשר מתמיד עם המוסד שבהנהלתה והתעניינה בשלומה של כל פליטה ופליטה.⁴¹ במוסד זה, כמו בבתי הפליטות האחרים של אגודת ישראל ושל פועלי אגודת ישראל, חינכו לאהבת תורה ותלמודה, לאהבת ישראל ולאהבת הארץ.⁴² שרשבסקי דאגה במיוחד לשידוכן של הבנות לבני תורה.⁴³

אלמנה צעירה ובודדה, ניצולת שואה שעלתה לארץ באדר תש"ז ל'בית שרה שנירר', תיארה את פגישתה הראשונה עם מנהלת המוסד, פסיה שרשבסקי:

אם הפליטות לא רצתה לפתוח איתי בדברים אם לא אסעד קודם, אינני אוהבת לדבר עם אנשים רעבים, מרגלא כפימה [מרגלית כפיה, כלומר – הייתה רגילה לומר], היות שכתוב 'דברי חכמים בנחת נשמעים' [...] פיללתי הלואי ואקבל ארוחה כי יותר מ־16 שעה שלא בא לפי שום דבר מאכל. לא סרבתי לכן. [...] לאחר השיחה הממושכת נשארתי במוסד 'שרה שנירר' בזכרון מאיר.⁴⁴

- 38 שם, עמ' 142.
- 39 ייתכן שמדובר בחידוש פניו של מוסד קיים. עם עלייתן של חברות אגודת ישראל באמצע שנות השלושים, ביקש המרכז לענייני ארץ ישראל שעל ידי אגודת ישראל לייסד בית עולות על שמה של שרה שנירר. ראו, 'מפעל ליסוד בית עולות בארץ ישראל ע"ש שרה שענירער ע"ה', דרכנו, גיליון היובל, ה' וזאת הברכה תרצ"ה. לא ידוע לי מה עלה בגורלה של היוזמה. לפי בדיקתו של אחיינה של שרשבסקי, יוסף הרשקוביץ, הבית רשום בטאבו תחת שמו של העסקן האגודאי משה חיים אוקון.
- 40 לטענת ילדיה של בת שבע ברקמן (ילידת 1925, ליטא), שהייתה מדריכה במוסד, הורה החזון"א שלא לישון בפנימייה עם הפליטות 'כדי שלא תיראה לפניהם גם כן פליטה, ואם תגור בבית עם משפחה, תוכל להשפיע עליהן יותר'. ראו, י' סגל, בעוד לילה: הרבנית בת שבע שוורץ בת הרב יהושע ברקמן מטלז, בני ברק תשנ"ו, עמ' 145.
- 41 חליפות מכתבים בין שרשבסקי לדסלר ומצויות בידי דסלר. מן המכתבים עולה כי שרשבסקי הייתה מצויה במצבה הפיזי והרוחני של כל אחת מן הפליטות.
- 42 ראו, [אלמונית, חניכת המוסד], 'פעסיע שערעשוסקי ז"ל', בתוך: עברי (עורך), ספר קהילת אוסטרולנקה, עמ' 424.
- 43 'אחת החניכות', יום הזיכרון, עמ' 10-11.
- 44 שם.

תחת לחץ של עורכי העיתון **שערים** פרסמה שרשבסקי בשנתה הראשונה בארץ (1946) מאמרים רבים בעיתון זה שעסקו בחיי המחנות. לטענת עורך הספר **קרני אור במחשכי התופת** (שמו לא פורסם) הם היו מבוססים ברובם על היומן שכתבה במהלך המלחמה.⁴⁵ שרשבסקי סירבה להצעות השידוכין הרבות שזרמו אליה, ובהן הצעה להינשא לאדמו"ר מפורסם ניצול שואה.⁴⁶ לאכזבת משפחתה החליטה שרשבסקי להימנע מחיים ציבוריים ולהינשא בשנית לגבר אלמוני ומבוגר יחסית בשם חיים יאזין משיבת סלובודקה בבני ברק. הזוג לא הצליח להביא ילדים לעולם ובשל מצבה הבריאותי של שרשבסקי נסע לטיפול פוריות בארצות הברית, טיפולים שהופסקו בעצת החזון אי"ש, אשר חשש לבריאותה הרופפת. הזוג התגורר שנים ספורות בארצות הברית בניסיון לחזק את גופה של המחנכת הדגולה, אך כוחה לא עמד לה ולאחר שש שנים שבהם נאבקה במחלה סופנית היא נפטרה בי"ח בטבת תש"ט (2 בינואר 1956), ונקברה בבני ברק. לאחר מותה נערכה אסיפה לזכרה בבית כנסת בתל-אביב במעמד שר הדתות משה שפירא, יושב ראש הכנסת שפרינצק, סגנית יושב ראש הכנסת בבה אירלסון וחברות ממועצת הפועלות.⁴⁷

ג. 'בשם כל השרידים אני דורשת'

בשנים 1945-1946 התקיימו כמה מפגשים טעונים בין הנהגת היישוב לבין כמה ממנהיגי שארית הפליטה אשר עלו לארץ. מפגשים אלה, כפי שתוארו במחקר, חשפו פער רגשי וקוגניטיבי בין התודעה העצמית של ההנהגה הציונית בארץ לבין האופן שבו תפסו אותה השרידים באירופה.⁴⁸ בדומה לעדויות אחרות שהתפרסמו בשנים הראשונות לאחר המלחמה, אשר נעדרו הטפות מוסר או ניסיונות להסיק מסקנות מרחיקות לכת,⁴⁹ ובשונה מחיבורים היסטוריוגרפיים חרדיים מאוחרים ומפורסמים יותר,⁵⁰ בנאומה באולם הבימה בתל-אביב

45 קיימת בידינו עדות יחידה לכך ששרשבסקי כתבה יומן באושוויץ, והיא עדותו של יהודה נחשוני המוזכרת לעיל. אולם לאור העובדה שאיש אינו יודע היכן אותו יומן; לאור תיאוריה המוטם והרידקטיים במובהק של שרשבסקי, ולאור העובדה שהקושי לכתוב באושוויץ היה עצום וספורים הם היומנים שנשמרו, אם שרשבסקי ניהלה יומן במחנה הרי שספק גדול אם שרד ולא נערך אחרי המלחמה.

46 ראיון עם הרשקוביץ. הרשקוביץ לא נקב בשמו של אותו אדמו"ר וטען כי שרשבסקי סירבה להצעת השידוך מפני שביקשה שביתה יהיה פרטי ושקט ולא הומה ורוחש פעילות ציבורית כביתו של אדמו"ר.

47 גבע, **אל האחות**, עמ' 166.

48 ראו, ברזל, **עד כלות ומנגד**; שפירא, **מפגש היישוב**, עמ' 325-354.

49 ראו, יהודית תיודר-באומל, 'חקר נשים ומשפחות בשואה: סקירה היסטוריוגרפית', **יהדות זמננו**, כרך 9 (תשנ"ה) (להלן: באומל, חקר נשים), עמ' 50.

50 ראו, למשל, מ' וזלמן, **אות קין**, תל-אביב תשמ"ט; חיים מ"ד וייסמנדל, **מן המצר: זכרונות משנת תש"ב-תש"ה**, ניו יורק תש"ך; אברהם פוקס, **קראתי ואין עונה**, ירושלים תשמ"ג; שלום שלמון, **פשעי הציונות בהשמדת הגולה**, בני ברק תשמ"ו; משה שנפלד, **שרופי הכבשנים מאשימים**, בני ברק תשל"ה. ראו גם דינה פורת, 'שותפיו של עמלק: האשמות החרדים (האולטרה-אורתודוקסיה האנטי-ציונית) בארץ בשנות השמונים כלפי הציונות בתקופת השואה', בתוך: יואל רפל (עורך), **זיכרון גלוי-זיכרון**

שרשבסקי לא באה בטענות אל היישוב המאורגן על אozלת ידו בכל הנוגע להצלת יהודי אירופה, אלא שיבחה אותו על מאמציו לסייע להצלתם. יתרה מזאת, אם הטענה הרווחת היא כי היישוב עשה 'מעט מדי ומאוחר מדי' למען יהודי אירופה,⁵¹ שרשבסקי ייחסה ליישוב מעשי הצלה 'רבים מדי ומוקדמים מדי' מכפי שבאמת עשה. בין השאר סיפרה שהגיעו אל יהודי ורשה שמועות שהיישוב היה אחראי לעיכוב ההשמדה של יהודי בודפשט ולהצלתם של יהודי רומניה.⁵² מדובר כמובן בטיעון אנכרוניסטי: כשהיו יהודים בוורשה (עד אביב 1943), יהודי הונגריה ורומניה לא היו תחת שלטון נאצי או איום השמדה טוטלי. תכניתו של ועד העזרה וההצלה ההונגרי ('סחורה תמורת דם'), שערכה לזמן קצר את השמדת יהודי הונגריה וצפון טרנסילבניה, הופעלה באביב 1944, שנה לאחר שחוסל גיטו ורשה ושרשבסקי גורשה ממנו.

שרשבסקי אף הדגישה כי קיומו של היישוב בארץ ישראל הוא שהעניק תקווה לאסירי הגיטאות והמחנות והשראה לקיומם של המרירות בגיטו ורשה ובמחנה אושוויץ.⁵³ זאת ועוד, היא תיארה כיצד הבשורות על מעורבותו של היישוב בניסיונות הצלה וסיוע ליהודי אירופה 'הצילו לפעמים משחיתות רוחנית'. לדוגמה הביאה את אנשי הזונדרקומנדו באושוויץ והבחינה בין מי שלדעתה היו משתפי הפעולה עם הנאצים לבין אלה שנשאו את האתוס הציוני והצטרפו למחתרת הלוחמת.⁵⁴ שרשבסקי העידה כי 'הם [הזונדרקומנדו] שיתפו פעולה עם הנאצים. הם מילאו תפקיד שחור בתולדות ימי חיינו (אני מאשרת עובדות אבל אני מאשימה. תעשה זאת ההשגחה כשתשפוט)'.⁵⁵ אולם מה שהביא, לפי שרשבסקי, את אנשי הזונדרקומנדו להחלטה למרוד בנאצים ולפוצץ את המשריפות היו שתי אפיוזות: הראשונה הייתה בואו של נכדו של האדמו"ר מגור לאושוויץ ב־15 בדצמבר 1944, אשר נזף בהם על

-
- סמוי: תודעת השואה במדינת ישראל, ירושלים 1998 (להלן: פורת: שותפיו של עמלן), עמ' 55-86.
- 51 על תגובתה של הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל על שואת יהודי אירופה נכתבו מחקרים רבים ובהם: חוה וגמן-אשכולי, אלם: מפא"י לנוכח השואה, 1939-1942, ירושלים תשנ"ד; יחיעם ויץ, מודעות וחוסר אונים: מפא"י לנוכח השואה 1943-1945, ירושלים תשנ"ד; דינה פורת, הנהגה במילכוד: היישוב נוכח השואה 1942-1945, תל-אביב 1986 (להלן: פורת, הנהגה במילכוד); טוביה פרילינג, חץ בערפל: דוד בן-גוריון, הנהגת היישוב וניסיונות הצלה בשואה, ירושלים ובאר-שבע 1998; שלם, עת לעשות.
- 52 שרשבסקי, קרני אור, עמ' 64.
- 53 שרשבסקי, 'צוואת מיליוני הקדושים: נאומה המזעזע', קרני אור, עמ' 64, 66. תפקידם של היישוב והתנועה בארץ כסמכות מרכזית וכמקור לעידוד עבור יהודי אירופה בתקופת השואה ובעיקר ברגעי משבר, היה מרכזי גם בדבריהם של לוחמי הגיטאות, ובראשם אצל רות'קה קורצ'אק. ראון ריזל (רוז'קה) קורצ'אק, להבות באפר, מרחביה 1946, עמ' קלג, קמט-קנא ועוד.
- 54 הבחנתה של שרשבסקי דומה להבחנה שערכו השורדים מקרב מורדי הגיטאות. קולם היה הדומיננטי מבין ניצולי השואה במחצית השנייה של שנות הארבעים. הם ייצגו את האמירה השיפוטית ביחס להתנהגות המנהיגות היהודית בשואה והשפיעו על ההתייחסות אל ראשי היודנראט כמשתפי פעולה. ראו, ברזל, עד כלות ומנגד, עמ' 64-66, 255; רוני שטאובר, הלך לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים, ירושלים 2000, עמ' 26-27.
- 55 שרשבסקי, קרני אור, עמ' 65.

שהם משתפים פעולה עם הנאצים; והאפיזודה השנייה הייתה היתקלותם המקרית ב'רכבות חבילות מארץ ישראל' אשר הגיעו לאושוויץ ובעקבותיה בכו וקראו 'יהודים מארץ ישראל שולחים להציל, ואנחנו עוזרים ושורפים!'. התוצאה הייתה ש'תיכף ומייד אחרי זה הצטרפו למחתרת שלנו באושווינצים'. 'בזה', סיכמה שרשבסקי, 'הראו האנשים שלא השלימו עם המצב. שלא עשו דברים כאלה מרצונם. ולזה הגיעו גם כן על ידכם'.⁵⁶

שתי האפיזודות הנזכרות בעייתיות בבחינה היסטורית. אשר לאפיזודה הראשונה: ראשית, מרד הזונדרקומנדו פרץ ב-7 באוקטובר 1944, כלומר למעלה מחודשיים לפני בואו לאושוויץ של מי שלטענתה של שרשבסקי גרם לו.⁵⁷ שנית, לאדמו"ר מגור (ככל הנראה הכוונה לאדמו"ר באותם ימים, ה'אמרי אמת', אברהם מרדכי אלתר) היו צאצאים רבים ואיננו יודעים מה אירע לכל אחד מהם. עם זאת ידוע כי רוב בני משפחתו נספו בטרבלניקה ואלה אשר גורשו ממחנה ויטל לאושוויץ הגיעו למחנה בראשית מאי 1944. אשר לאפיזודה השנייה: לא פחות מ-100,000 חבילות מזון ותרופות נשלחו על ידי היישוב היהודי אירופה החל ב-1940, בעיקר לאחר כישלון ועידת ברמודה (1943). חלק מן החבילות, שיצאו בעיקר מליסבון, מז'נבה ומאיסטנבול, הוחרמו בידי הנאצים, אבל חלקם הגיעו ליהודים רבים בשטחי הרייך, הגנרל-גוברנמן, איטליה וקרואטיה. היו חבילות שהגיעו ליהודים הכלואים בטרזיינשטט ובטרנסניסטריה, אך אין בידינו עדויות נוספות כי הגיעו חבילות מן היישוב לאושוויץ, בודאי לא 'רכבות'.⁵⁸ ייתכן ששרשבסקי נחשפה לחבילות מהיישוב בהיותה בגיטו ורשה, לשם אכן הגיעו רכבות והיו אחד ממקורות הקיום של יהודי הגיטו.⁵⁹ מדבריה עולה כי בייסודם היו אנשי הזונדרקומנדו לכל הפחות פסיביים, ובמקרה הגרוע משתפי פעולה עם הנאצים, אולם המפגש שלהם עם שמועות ומזכרות מן היישוב יחד עם המפגש עם צאצאו של הרבי הביא אותם להכרה מיידית כי עליהם לפעול כדי להציל את כבודם, הוא כבוד היישוב בארץ ישראל. שרשבסקי הוסיפה והמשיכה בנאומה לשבח את היישוב גם, ובעיקר, על תפקודו לאחר השואה:

אבל את עזרתכם המלאה הרגשנו אז אחרי ה'שחרור' [...]. שום דבר לא קיבלנו מאותם האפטרופסים שלנו: ה'חותנת' שלנו, כמו שקראו לאנגלים, ה'דוד' שלנו מג'וינט וה'דודה' מאונר"א [...]. את הבגדים הראשנים והנקיים, עם המיון הקפדני קבלנו מהישוב, קיבלנו מכם וזה עורר גל של התלהבות ושמחה בינינו.⁶⁰

56 שם, עמ' 66.
 57 ראו, ישראל גוטמן, מאבק בנתיב הייסורים: ההתנגדות היהודית לנאצים בתקופת השואה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 149-154; גדעון גרייף, בכינו בלי דמעות..., ירושלים תשנ"ט, עמ' 195-199.
 58 ראו, פורת, הנהגה במילכוד, עמ' 245-249.
 59 ראו, ישראל גוטמן, יהודי וארשה 1939-1943: גטו, מחתרת, מרד, ירושלים תשל"ז, עמ' 141-142.
 60 שרשבסקי, קרני אור, עמ' 68.

מי שזכו להערכה מיוחדת בנאומה של שרשבסקי בתארה את החיים במחנות העקורים באירופה היו חיילי הבריגדה. שרשבסקי תיארה אותם כ'שליחי השם', ובהתלהבות תיארה את המפגש בינם לבין שארית הפליטה:

אני רוצה לדבר על אודות החיילים היהודים מהארץ. האם אתם יכולים לתאר לעצמכם את הפגישה הראשונה עם החיילים היהודים האלה? אנחנו, שלא ידענו שיש חטיבה יהודית לוחמת, אנחנו אשר ראינו במשך כל הזמן את אות מגן־דוד בתור אות צהוב, אות קלון, ראינו לפתע את המגן דוד מתנוסס ברחובות איטליה. כן, כן, הם נתנו לנו את הכל, הם התמסרו באופן יוצא מן הכלל. הם פשטו את בגדיהם ונתנו לנו, הם הסירו את נעליהם ונתנו לנו. לא היה דבר יקר בעיניהם שלא נתנו לנו, הכל! הם החזירו לנו את האמון באדם ואת האמון ביהודי, הם הראו לנו את היהודי כמו שהוא צריך להיות. [...] הם שליחי השם בשבילנו, בינינו. והעיקר, הם שחררו אותנו מ'המשחררים'. לולא הם, כי אז היו רבים שולחים את היד בנפשם, מתוך יאוש. [...] ובשם כל השרידים, אני דורשת, לא מבקשת [...] יחס וכבוד לאלה אשר התמסרו אלינו.⁶¹

המפגש בין שרשבסקי לחיילי הבריגדה כפי שתיארה בנאומה, הוצג באחד מן הדיונים על 'חוק זיכרון השואה והגבורה – יד ושם' ב־1953 על ידי חבר הכנסת עזרא איכילוב ממפלגת הציונים הכלליים. איכילוב תיאר את שרשבסקי כסמל לקורבנות השואה ואת חיילי הבריגדה כסמל לתקומתו הלאומית של העם היהודי.⁶² המסר שהעבירה שרשבסקי לתנועה הציונית בדברים אלה היה חד משמעי: אנשי שארית הפליטה ביקשו לעלות לארץ ישראל, והיא ביקשה להפריך את הטענות שהועלו כאילו אין הדבר כך.⁶³ 'זה לא נכון, זה שקר מוחלט, כאילו היהודים אינם רוצים לעלות לארץ ישראל. לא! כל היהודים שהיו במחנות יש להם רק רצון אחד! לעלות רק לארץ ישראל. ואם גם יש יחידים מעטים אשר רוצים לנסוע לאמריקה או לארגנטינה, הרי זה רק בתור ארץ מעבר, טרנזיט. אבל התחנה האחרונה, המגמה והמטרה הייתה והנה ארץ ישראל'.⁶⁴

מטרתה העיקרית הייתה לקרוא ליישוב שיבוא לעזרת העקורים המשתוקקים לציון ויעשה ככל שביכולתו לבוא לעזרתם ולהצלתם, ללא היסוס וללא הפליה פוליטית או אחרת:

61 שם, עמ' 69-70.

62 ראו, גבע, אל האחות, עמ' 201.

63 השווי, יחיעם ויץ, 'שארית הפליטה בדיוניהם ושיקוליהם של חברי הנהלת הסוכנות ממאי 1945 עד נובמבר 1945', ילקוט מורשת, חוב' כט (תש"ם), עמ' 53-80; חגית לבסקי, 'שארית הפליטה והקמת המדינה: הזדמנות אשר נוצלה', קתדרה, חוב' 55 (תש"ן), עמ' 175-181; הנ"ל, "שארית הפליטה" מאובייקט לסובייקט: מגמות במחקר, יהדות זמננו, כרך 6 (תש"ן), עמ' 23-45.

64 שרשבסקי, קרני אור, עמ' 71.

עליכם לדעת, שעוד יש נעקרים שהם נעצרים במחנות. צפויה סכנה, שהרעב והקור יחסלו מה שהיטלר לא הספיק, וצריך עוד להציל בהקדם! ישנו נוער והוא שמע את הקריאה שלכם: 'העפילו! עלו!'. שמענו, שומעים ונשמע. נבוא. אבל עליכם לדעת ששם מחכים אנשים לעזרתכם בכיליון עיניים. [...] אנחנו שומעים לקריאתכם. ועליכם לשמוע גם לזה. התחלתם להציל – הצילו! הצילו כמו שהתחלתם. כן, אני מזכירה ואתם זוכרים אותם הימים שהצורך עמד על יד תל-אביב וחיפה. בודאי הפקרתם אז את כל העשירות וחשבתם רק אודות החיים. ועכשיו, כאשר על ידי השם ניצלתם, אל לכם להתחשב עם העשירות. [...] עושר – רק בתור אמצעי לעזור! [...] בלי הברדל, מימין ועד לשמאל קיצוני, כל יהודי רשאי להינצל. היטלר לא עשה שום הברדל, וגם עלינו לא לעשות שום הברדל.⁶⁵

שרשבסקי תיארה את כיסופיהם ואת כמיהתם של הניצולים לעלייה לארץ ישראל והטילה על היישוב את האחריות להעלותם ולהצילם מהתנאים הקשים במחנות העקורים. הלך עלולה מן השואה, לפי שרשבסקי, הוא שכפי שהנאצים לא הברילו בין יהודי ליהודי כמטרה לרצח, כך על היישוב לפעול להצלתם של היהודים כולם ללא הברדל. מה שעמד מאחורי דבריה היה הרצון לשים את העבר מאחור ולשנס מותניים יחדיו לקראת המטרה המשותפת: העלאתה של שארית הפליטה ושיקום העם היהודי בארץ ישראל.

שרשבסקי לא תיארה גילויים של התנכרות, התנשאות ודעות קדומות, כפי שתיארו ניצולים רבים את מפגשם עם בני הארץ.⁶⁶ גם כאן היא בחרה להלל את בני הארץ ולומר: 'אוזן קשבת, לב פתוח מצאנו ואנחנו מוצאים ונמצאים רק אצל היהודים ובייחוד אצל יהודי ארץ ישראל. כנראה, אוריה דארץ ישראל מפתח(ת) את חוש השמיעה ומכשירה לשמוע ולהבין ולסלוח'.⁶⁷

מלבד הנאום בהבימה נשאה שרשבסקי נאום נוסף בשבוע שבו עלתה לארץ, בסופו של חודש דצמבר 1945. היה זה באמפיטיאטרון בחיפה, בערב שנערך גם הוא למען מגבית ההצלה. אך בעוד הקהל בהבימה היה ברובו חילוני, בנאומה של שרשבסקי בחיפה נכחו דתיים רבים. הנאום בחיפה הכיל דברי תורה והלכה, סיפורים על אנשי אגודת ישראל וטרמינולוגיה דתית מובהקת.⁶⁸ אולם מסתבר כי השינויים היו רטוריים בלבד. כנאומת

65 שם.

66 יבלונקה, אחים זרים, עמ' 45.

67 שרשבסקי, קרני אור, עמ' 61.

68 למשל: 'שוחררנו בעזרת ד' [השם] על ידי האמריקאים' (עמ' 120), או סיום הנאום: 'בשבילנו חיים וקיימים דברי ד' הנאמנים על יד נביאיו שעוד מעט נראה בהגשמתם! ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וכו' (עמ' 128). כמו כן קראה שרשבסקי בנאומה לאמץ את עצתו של הרב סרנא, ראש ישיבת חברון, שהורה על כל אחת ואחת לקבוע 'אבל יחיד' לאחר השואה (עמ' 127). לרשמי העיתונות מנאום זה ראו, 'נאום מרת פסיה שרשבסקי', שערם, ב' ניסן תש"ו (3.3.1946).

מחוננת התאימה שרשבסקי את סגנון לשונה לאופיו של קהל הצופים, אך בסופו של דבר המסר שביקשה להעביר לקהל היה זהה: חובה על בני הארץ להציל את אנשי שארית הפליטה ולהעלותם לארץ ישראל.

אפשר לקבוע כי נאומה של שרשבסקי הוא מהסוגה המוכרת במחקר כ'היסטוריוגרפיה אורתודוקסית', כלומר סיפור שמפקיע את תיאור המציאות ממגבלות העובדות ומעביר אותו למישור הרעיוני, תוך הוספת פרטים דמיוניים והשמטה כלאחר יד של כל עובדה שאינה תואמת את המסר החינוכי.⁶⁹ בעזרת הסגנון החרדי השמיעה שרשבסקי לראשי היישוב דברי חזיון ותמיכה ברוח ציונית – דברים שהתאוו לשמוע במיוחד מפי מי שיצאה מהתופת. נראה שנאום מחמיא כל כך ליישוב הציוני על תפקודו בשואה כפי שנשאה שרשבסקי בהבימה יכול לשאת רק מי שאמון על טכניקת ההסתרה והטשטוש ועל אחיזה עיקשת באמונה החזקה מכל משבר.

נקל להצביע על הסיבות האפשריות לאימוצה של שרשבסקי אל חיקה של הציונות החילונית. בראש ובראשונה היא עוררה את הערכתם של ראשי היישוב כשהקפידה לנאום בעברית, בקול רם וללא שגיאות מימיה הראשונים בארץ. חלק מנציגיו הכולטים של האתוס הציוני-ישראלי, פרטיונים ולוחמי גיטאות, נאמו במפגשים הראשונים עם בני הארץ בידיש. כמעט שנתיים קודם לנאום שנשאה שרשבסקי, בוועידת ההסתדרות השישית שהתקיימה ב-1 בפברואר 1945, נשאה הפרטיונית רוז'קה קורצ'אק דברים בידיש ובשקט (אך עוררה התרגשות גדולה). אחריה עלה לבמה בן-גוריון ואמר כי לפניו דיברה חברה 'בשפה זרה וצורמת'. באולם פרצה סערה ורוז'קה נמלטה מהמקום.⁷⁰ חמישה חודשים קודם לנאומה של שרשבסקי, ב-17 ביולי 1945, נשמע באוזני אנשי הבריגדה היהודית בטררוויזו שבאיטליה נאום מפיו של הפרטיון אבא קובנר. מקובל לראות בנאום זה שיא במפגש בין שליחי הארץ לבין שארית הפליטה, וגם נאום זה נישא בידיש.⁷¹ שרשבסקי, כאמור, השמיעה למנהיגי היישוב את דבריה בעברית צחה. שליטתה בעברית אינה מפליאה – רבים מהחרדים שעלו מפולין בשנות הארבעים (ובראשם חסידי גור) דיברו וכתבו בעברית כמעט ללא קושי,

69 ראו, למשל, דוד אסף, "כבוד אלוקים הסתר דבר": פרק נוסף בהיסטוריוגרפיה האורתודוקסית של החסידות בארץ ישראל, קתדרה, חוב' 68 (תמוז תשנ"ג), עמ' 57-66; ישראל ברטל, 'זיכרון יעקב לר' יעקב ליפשיץ: היסטוריוגרפיה אורתודוקסית?', מלאות, כרך ב (תשמ"ד), עמ' 409-414; Israel Bartal, 'True Knowledge and Wisdom: On Orthodox Historiography', *Studies in Contemporary Jewry*, No. 10 (1993), pp. 178-192; Ada Rapaport-Albert, 'Hagiography with Footnotes: Edifying Tales and the Writing of History in Hasidism', *History and Theory*, No. 27 (1988), pp. 119-159

70 ראו, דינה פורת, "בסליחה ובחסד": מפגשה של רוז'קה קורצ'אק עם היישוב והנהגתו, 1944-1946, ילקוט מורשת, חוב' נב (אפריל 1992), עמ' 14.

71 הנאום פורסם, בין היתר, תחת הכותרת 'שליחותם של האחרונים', בתוך: ישראל גוטמן וליוויה רוטקירכן (עורכים), שואת יהודי אירופה: רקע, קורות, משמעות, ירושלים תשל"ג, עמ' 477-485. על הדיו ומשמעותו של נאום זה ראו, דינה פורת, מעבר לגשמי: פרשת חייו של אבא קובנר, תל-אביב 2000, עמ' 218-222.

כנראה בזכות ידיעתם המוקדמת את הטקסטים המסורתיים.⁷² לכך יש להוסיף את תכנית הלימודים בסמינר של 'בית יעקב' בפולין שבו למדה שרשבסקי, אשר כללה לימוד כתיבה ודיבור בעברית (נוסף על פולנית וגרמנית).⁷³ סיבה שנייה היא העובדה שהמסרים הבולטים בנאומה תואמים את האתוס הציוני ששלט באותם ימים ביישוב ומחמיאים לו על תפקודו בתקופת השואה. שלישית, שרשבסקי לא השמיעה קול חרדי או סקטוריאלי ייחודי, בוודאי שלא בדלני; הקריאה המרכזית שיצאה מן הנאום הייתה לאחדות ישראל ולהצלת שארית הפליטה באירופה.⁷⁴ רביעית, נאומה נעדר כל נימה של ביקורת. לאורך הנאום כולו ביטאה שרשבסקי הערכה כנה ליישוב ולראשיו. בנאום הציוני לעילא היא ראתה את עצמה כמייצגת שארית הפליטה כולה. היא לא נאמה בשם סקטור פוליטי, מפלגתי או דתי זה או אחר והעבירה מסרים של רצון לליכוד בין חלקי העם. בכך ציירה שרשבסקי תמונה מנחמת היכולה להיות בסיס לשיקום, אם ציוני ואם חרדי.

ד. כיצד השתלבה פעילותה של שרשבסקי בפעילותן של ניצולות אחרות באותה התקופה?

ויכוח נוקב מלווה בעשורים האחרונים את המחקרים העוסקים בשואה מהיבט מגדרי. יש הטוענים (ובעיקר, טוענות) כי העיסוק בשואה מהיבט זה עשוי להוסיף פרספקטיבות למחקר השואה. יש המכירים בקיומן של חוויות נשיות ייחודיות בשואה אך מערערים על הצבתן במרכז הדיון. לעומתם, יש הטוענים כי כלל לא היו חוויות נשיות ייחודיות בשואה.⁷⁵ אך מה לגבי חוויותיהן של נשים כניצולות? האם אפשר לדבר על חוויית ניצולות נשית? האם הן סיפרו סיפור שואה ייחודי?

מחקרים מגלים כי חלק גדול מן הזיכרונות שחיברו ניצולות שואה בשנים 1945–1948 התייחסו לחוויות מעולם ה'נשים', וכמעט כל הנשים הדגישו את מרכזיותה של תופעת העזרה ההרדית בקרב נשים בתור מרכיב חיוני בהשרדותן.⁷⁶ גם שרשבסקי הרבתה לתאר את סיפוריהן של נשים שונות בשואה. אולם בעוד נשים לוחמות כמו צביה לובטקין, חייקה

72 שאול, פאר תחת אפר, עמ' 52–53.

73 אסתר פרבשטיין, בסתר רעם: הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה, ירושלים תשס"ב (להלן: פרבשטיין, בסתר רעם), עמ' 609.

74 על שאיפתם של הניצולים לאחדות ראו, שפירא, מפגש היישוב, עמ' 346.

75 ראו, למשל, דליה עופר, 'חקר הנשים והשואה, תרומה משמעותית או תופעה אופנתית', בשביל הזיכרון, חוב' 16 (1996), עמ' 4–10; נעמה שיי"ק-איתן, הגוף המסכן הזה: ההתנסות הנשית על-פי אוטוביוגרפיות שנכתבו בין השנים 1946–2000 על ידי ניצולות אושוויץ-בירקנאו, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל-אביב 2004, עמ' 9. השו, Gabriel Schoenfeld, 'Auschwitz and the Professores', *Commentary*, Vol. 105, No. 6 (1998), pp. 5–42; Lawrence L. Langer, 'Gender Suffering? Women in Holocaust Testimonies', in: Dalia Ofer and Lenore Weitzman (eds.), *Women and the Holocaust*, New Haven and London 1998, pp. 351–363

76 באומל, חקר נשים ומשפחות, עמ' 45–60.

גרוסמן ורוז'קה קורצ'אק תיארו גבורה נשית ייחודית לתקופת השואה, כפי שתיארו את פועלן של הלוחמות האוחזות בנשק והקשריות בגיטו,⁷⁷ שרשבסקי תיארה את גבורתן של נשים בשואה דווקא כממלאות תפקידים נשים מסורתיים בתנאי המחנה: מספקות סעד, אחיות רחמניות (צילה אורליאן וטילה רינדר), מחנכות ואמהיות. בכך ביקשה לחזק, כנראה, את מגמת השבת הנשים החרדיות לתפקידיהן המסורתיים. מגמה זו התאימה להלך הרוח של אותה תקופה, שבה נעו נשים בכל העולם בין שתי מגמות: בעוד השנים הראשונות אחרי המלחמה התאפיינו באקטיביזם נשי, בראשית שנות החמישים ניכרה הן במערב והן בגוש הקומוניסטי מגמה של שיבת נשים לטיפוח ערכי הבית והמשפחה, לאחר שנים שבהן נאלצו להתמודד בעולם של גברים וכשוק העבודה.⁷⁸

שרשבסקי ראתה את עצמה לא רק כנציגת הניצולים באשר הם, אלא ביקשה להיות פה לניצולות דווקא. בנאומה בהבימה היא הכריזה כי ברצונה להסב את תשומת לבם של מאזיניה לחוויות הנשים בשואה: 'אדם המרבה לדבר על האמת שלו, מעורר חשד שהוא משקר. את זה אינני רוצה. אני רק רוצה להוסיף מה שכמדומני אינכם יודעים, על יחסם של אותם ערפדים [...] אל נשי ישראל'.⁷⁹ אולם בהמשך דבריה שרשבסקי לא סיפרה על חוויות נשיות ספציפיות אלא תיארה את התעללות הנאצים ביהודים ככלל:

בהתנהגותם של אויבנו כלפי נשי ישראל בלטה השיטה לגזול ממנו את יחס הכבוד לעצמנו. [...] התחילו בזה שזרקו אותנו יחד עם הגברים לקרונות המשותפים, לצפיפות וליסורים איומים – ראשית השעבוד המוסרי. ואחר כך המצאות של התעללות אחת נוראה מהשנייה. יודעים אתם, שברכבת שהובילה אותנו למידנקי [כך במקור], במשך שבוע ימים לא נתנו לנו מים, רק שמן־קיק במקום מים. שם, באושווינצ'ים [כך במקור], עקרו לנו שיניים. את הכל עשו מה שהם רצו. והמטרה: ליטול מהאישה היהודיה את כבוד האישה והאדם.⁸⁰

הנסיעה הארוכה ללא מים בקרונות עמוסים בדרך לאושוויץ לא יוחדה לנשים, גם לא עקירת השיניים. אולם מבחינתה של שרשבסקי הנשים חוו את ההשפלה ביתר שאת אף יותר מהגברים. לא רק שכבוד האדם ניטל מהן, אלא גם כבודן כנשים. אולי העדיפה שרשבסקי

77 על האוחזות בנשק ראו, גבע, אל האחות, עמ' 22-94; על הקשריות ראו, פרומי שחורי, 'חברות המחותרת בגטאות פולין בראי כתיבתן האוטוביוגרפית', ילקוט מורשת, חוב' סז (תשנ"ט), עמ' 25-45; Lenore J. Weitzman, 'Women of Courage: The "Kashariyot" (couriers) in the Jewish Resistance during the Holocaust', *Lessons and Legacies*, No. VI (2004), pp. 112-152

78 ראו, יהודית באומל-שוררץ, 'חלוצות, מורות ואמהות: נשים חרדיות בקרב שארית הפליטה', יד ושם: קובץ מחקרים, כרך לו (תשס"ח), עמ' 147-148.

79 שרשבסקי, קרני אור, עמ' 62.

80 שם.

לפתוח בהשפלה משותפת לגברים ולנשים, כדי 'להכין את הקרקע' לתיאור התופעות הקשות שהזכירה בהמשך דבריה, שבהם הודתה:

היו כאלה אשר הושפעו. היו כאלו אשר רבו עם ילדיהן על כל פרור לחם קטן. היו כאלו, אשר קיוו להציל את עצמן על ידי מסירת הילדים למשרפות. היו כאלו, שמסרו את גופן על דברים של מה בכך. אבל כאלו היו רק יחידות בודדות. הרוב נשאר חזק ונקי. להיפך, היו כאלו שלא ויתרו על אוכל כשר. ובתנאי המחנות, הייתה זאת מיתת רעב בטוחה.⁸¹

שרשבסקי סימנה את תופעת ההידרדרות המוסרית של היהודיות במחנות כתופעה של מיעוט. 'הרוב', טענה, 'נשאר חזק ונקי'. בהצהרה זו הגנה שרשבסקי על יהודי אירופה ועל הניצולים והציגה אותם בפני היישוב כאילו לא 'הושפעו'. מעניין שהיא העמידה בניגוד להפקרת חיי הילדים וירידה לזנות את ההקפדה על אוכל כשר, חוויה שאיננה נשית-ייחודית, כביטוי לעמידה 'חזקה ונקייה' אל מול הנאצים. ההקפדה על האוכל הכשר לא הייתה ביטוי רק לקיום מצוות ברמה ההלכתית אלא בראש ובראשונה לשמירה על מוסר אנושי גבוה. לדידה של שרשבסקי היה בכוחה של הדבקות במצוות ובסמלים יהודיים כדי להגן על כבודן של הנשים היהודיות מניסיונות הנאצים לגזול מהן אותה.

ה. פסיה שרשבסקי וצביה לובטקין: אשליית הניגודים

ב־8 ביוני 1946, כחצי שנה אחרי נאומה הנזכר של שרשבסקי, נאמה צביה לובטקין, שנמנתה עם המנהיגים של מורדי גיטו ורשה, בוועידה ה־ט"ו של הקיבוץ המאוחד ביגור.⁸² לכאורה, אין ניגוד גדול יותר מאשר זה שבין שתי הנשים הללו: לובטקין, חילונית, חברת הקיבוץ המאוחד ולוחמת בגיטו ורשה, ופסיה שרשבסקי, אישה אדוקה, מורה ב'בית יעקב' וניצולת המחנות. היינו מצפים שצביה לובטקין תדגיש בנאומה את המרידה המזוינת בנאצים, תדגיש את חלקה של תנועת 'דרור-החלוץ' בלבד ותבקר את אלה שהתנגדו לדרך זו או נמנעו ממנה. לעומתה פסיה שרשבסקי כנראה לא תנאם בפומבי מטעמי צניעות, ותדבר בידיש ובשקט על ניצחון הרוח ועל קיום מצוות באושוויץ. אולם קריאה של נאומיהן של השתיים מוכיחה כי המרחק גדול בין המציאות לבין דימוין של השתיים ושל הציבורים שהן ייצגו. רב המשותף על המפריד במסרים שביקשו שתי הניצולות להעביר בשם שארית הפליטה לבני היישוב. שרון גבע סקרה כמה מנקודות הדמיון בפעולותיהן ובאישיותן של פסיה

81 שם. היו ניצולים שטענו טענה הפוכה לזו של שרשבסקי. ראו למשל את דבריה של הרופאה היהודייה באושוויץ, גיזלה פרל: 'רק מעטים שמרו על מעט כבוד אנושי, השאר נשטפו בכיזה של פשע, התדרדרות מנטלית וזוהמה'. Gisela Perl, *I was a Doctor in Auschwitz*, New York 1948, p. 35.

82 ראו, צביה לובטקין, 'האחרונים על החומה', בתוך: ספר הועידה ה־ט"ו של הקיבוץ המאוחד ביגור, 13-7 ביוני 1946, עין חרוד תש"ו (להלן: לובטקין, האחרונים על החומה), עמ' 3-55.

שרשבסקי ושל צביה לובטקין.⁸³ הן היו בערך בנות אותו גיל בעלותן לארץ. שתיהן היו נשים שהשרו ביטחון ואמונה בצדקת הדרך, גילו כושר מנהיגות וביטחון עצמי והותירו רושם רב על מאזיניהן. שתיהן הופיעו בפני קהל זמן קצר אחרי שהגיעו לארץ ונאמו בעברית. 'שתיהן', קובעת גבע, 'הציגו דרך התנגדות שזכתה להוקרה בקרב מאזיניהן: לובטקין התרכזה בהגנה עצמית באמצעות התארגנות לפעולות מזוינות, רעיון שהיה מקודש בקרב מאזיניה חברי התנועות הקיבוציות, שרשבסקי דיברה על הגנה עצמית באמצעות הרוח'. 'שתיהן', טוענת גבע, 'תיארו את הקמתו של קולקטיב: לובטקין סיפרה על הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה, שרשבסקי על תא החברים והחברות שלמדו תורה באושוויץ'. גם לובטקין וגם שרשבסקי השמיעו לקהל מה שרצה לשמוע: הן תיארו את תרומתם של בני הארץ ליכולת העמידה של יהודים בשואה. ולבסוף, שתיהן מילאו שליחות, במובן מסוים כנגד רצונן: לובטקין רצתה לבנות את חייה בקיבוץ, לא ששה להופיע בפני קהל והתרחקה ככל שיכלה מפעילות ציבורית.⁸⁴ התנועה היא שעודדה אותה מסיבות אידאולוגיות ופוליטיות, להעלות את חוויותיה על הכתב ולפרסמן.⁸⁵ גם שרשבסקי ניצבה בחזית הציבורית כמעט בעל כורחה והעדיפה להיחבא אל הכלים, אולם נדרשה להיענות לצו הציבור החרדי וראשו אשר ביקשו לנצל את כוחותיה כמנהיגה.

ברצוני לעמוד על כמה דברים שמעלה גבע ולהציע כמה נקודות דמיון נוספות בין השתיים ונאומיהן. במוקד נאומיהן של לובטקין ושרשבסקי עומדים למעשה אותם שני עניינים: הראשון הוא העמידה על הגאווה והכבוד היהודיים בשואה ושמירה על מוסריות וצלם אלוהים שבאדם גם בתנאים הקשים ביותר, והשני הוא האמונה העמוקה בחינוך ערכי וההדגשה כי הוא אפשר ליחיד סגולה לעמוד בכבוד בתקופת המבחן. אמנם מפורסמים ומרכזיים יותר החלקים בנאומה של לובטקין המתארים את הגבורה המזוינת ומהללים את עוז רוחם של האוחזים בנשק, אולם בנאום שנשאה לובטקין בקיבוץ יגור היא סיפרה גם על גילויים של גבורת הרוח. היא הסבירה את מטרתן של פעולות תנועות הנוער בתקופה שלפני ביצוע 'הפתרון הסופי' כפעילות רוחנית: 'רצינו לשמור קודם כל על נפש האדם, על צלם האדם וכל עבודתנו הייתה מכוונת לכך ואף נשאה פרי',⁸⁶ קבעה. לובטקין סיפרה על עזרה הדדית בגיטו בתקופה שלפני הגירושים למחנות ההשמדה והדגישה (אמנם בלי לקרוא לתופעה בשמות אלה) את מה שנקרא 'עמידה רוחנית' או 'קידוש החיים',⁸⁷ כלומר היאחות ביצר החיים, שנודע לה ממד מוסרי ודתי. וכך סיפרה לובטקין בהשתאות ובגאווה

83 גבע, אל האחות, עמ' 201-202.

84 שם, עמ' 72-73, 80.

85 תידור-באומל, חגרה בעוז מותניה, עמ' 195.

86 לובטקין, האחרונים על החומה, עמ' 12.

87 על המושג 'קידוש החיים', המיוחס לרב ניסנבוים מראשי הציונות הדתית בוורשה, ומשמעותו בחיי היהודים בגיטאות ראו, ישראל גוטמן, "קידוש השם" ו"קידוש החיים", ילקוט מורשת, חוב' כד (אוקטובר 1977), עמ' 7-22.

מסוימת על 'עצם הדבר, שבתקופה בה לחם כל אחד על קיומו, על חייו, ולחם על חשבון זולתו, היו קבוצות של אנשים שסיסמתם הייתה עזרה הדרדית, שרצו להתחלק במה שאפשר, היה משהו שהחזיק בחיים, ששמר על צלם אלוהים'.⁸⁸ מסתבר שהנפת דגל המרי הרוחני, מה שנקרא לימים 'הגבורה האחרת',⁸⁹ לא הייתה ייחודית לאנשים דתיים ואף נעשה בה שימוש בידי לוחמי הגיטאות עצמם. יתר על כן, הטרימינולוגיה שבה השתמשה לובטקין שאולה מן העולם הדתי: 'כך עברנו אז, לא בהגיון, אלא סמכונו על הנס, כי בהגיון אי אפשר היה לעשות מאומה'.⁹⁰

בהמשך לדברים אלה הסבירה לובטקין את יכולת העמידה הרוחנית והמוסרית של חברי התנועה בתקופת כליאתם בגיטו, ממש כפי שעשו זאת הניכות 'בית יעקב' ותלמידי ישיבה רבים,⁹¹ בחינוכם המוקדם של החברים וברוחה האידאולוגית והערכית של התנועה: 'רק בכוח החינוך שקיבלנו יכולנו כך לעבור את הזמן הזה כפי שעברנו. [...] לאור הערכים שהתחנכנו בהם מצאנו תמיד את הדרך. זה היה הכוח שאפשר לנו לחיות, ובעצם זהו הכוח המחזיק עד עכשיו בחיים את השרידים'.⁹² אמנם לובטקין ראתה במרד המזוין את גולת הכותרת של העמידה היהודית בתקופת השואה, אך היא הדגישה כי מה שאפשר את היציאה לאותו המרד הוא בראש ובראשונה החינוך הערכי ועמידתם הרוחנית והמוסרית של חברי התנועה.⁹³

במרכז נאומה של לובטקין אכן עמדה תנועתה, תנועת 'דרור-החלוץ', אך לובטקין לא התעלמה מיושביו הדתיים של הגיטו והביעה הערכה לאנשי המזרחי ואגודת ישראל (גם אם כדי להעצים את חלקה של התנועה שלה), ואמרה כי אלה 'אנשים אשר אני רוחשת כבוד אליהם ואשר עשו הכל למען הציל יהודים ולמען עמוד על כבוד ישראל לפי דרכם'. במילים אחרות, לובטקין העלתה על נס את הגבורה המזוינת, אך חלקה כבוד לכל מי שפעל לשמור על חייהם ועל כבודם של היהודים ושל היהדות. בהמשך דבריה לובטקין אף אישרה את הטענות הנזכרות בכופות בהיסטוריוגרפיה החרדית על השואה כי 'במקרים רבים [...] היו הגרמנים נוהגים [...] לבחור בנכבדי העיר, יהודים בעלי זקן, וביניהם לרוב גם

88 לובטקין, **האחרונים על החומה**, עמ' 10.

89 כשם ספרו של הסופר החרדי יחיאל גרנטשטיין, ירושלים תשמ"ט.

90 לובטקין, **האחרונים על החומה**, עמ' 20. ההדגשה שלי.

91 ראו, אסתר פרבשטיין, 'הרב, הנער והפליטים בכודפסט 1944', **דפים לחקר השואה**, כרך כ (תשס"ו), עמ' 111.

92 לובטקין, **האחרונים על החומה**, עמ' 43-44. ועוד אמרה לובטקין: 'קשה מאוד להזכיר שמות, שהרי צריך להזכיר אלפי חברים. משום כך מוטב להזכיר את התנועה שעל ברכיה גדלו אנשים אלה'. שם, עמ' 45. השוו, למשל, פנינה (פרל) בניש, **הרוח שגברה על הדרקון**, בני ברק תשנ"ד; הנ"ל, שאוני בליבכין: **חייה ומורשתה של שרה שנירר**, ירושלים תשס"ו (להלן: בניש, שאוני בליבכין); שרשבסקי, **קרני אור**, עמ' 37.

93 עניין זה מודגש גם בעדותה במשפט אייכמן. ראו, 'עדות צביה לובטקין', **היועץ המשפטי נגד אדולף אייכמן: עדויות**, ירושלים תשל"ד (להלן: עדות צביה לובטקין), כרך א, עמ' 247-252.

רב העיר, והיו עורכים תליה בעיר, ו'במקרים רבים היו היהודים שנלקחו לתליה יוצאים בריקוד, ובשירה ותפילת "שמע ישראל" על שפתותיהם הועלו לתליה...'⁹⁴ כמו כן העידה לובטקין כי בזמן המרד 'רבי אחד' שנפגש עם המורדים בבונקר שיבחה אותם על מעשיהם ומקרה זה עודד אותם מעט.⁹⁵

גם בבחינת נאומה של שרשבסקי מתגלה ניגוד לדימוי ההיסטורי של מגור זה. כאמור, בניגוד לסמלי הפרטיזנים הצינניים, אבא קובנר ורוז'קה קורצ'אק, שרשבסקי לא דיברה בידיש ובשקט אלא בעברית רהוטה ובקול רם. היא הופיעה הופעה רבת רושם לא רק בפני ראשי תנועתה אלא בפני ראשי היישוב כולו. היא לא באה בטענות אל התנועה הצינונית אלא הרבתה בשבחיה. אמנם גבורת הרוח עמדה במרכזו הסיפוריים שסיפרה, אך מושג זה לא הצטמצם לסיפורי גבורה על שמירה על התורה והמצוות בתנאי השואה. בניגוד לסיפורי קידוש השם בשואה שפורסמו בחברה החרדית בתקופה מאוחרת יותר, אשר הבליתו בעיקר את דבקותם הדתית של הקורבנות ולא את עליונותם המוסרית,⁹⁶ שרשבסקי סיפרה בין השאר על טילה רינדר מהעיר טשין, אשר העדיפה לעזוב את העבודה הנוחה יחסית בבלוק החולים ולהשתכך בעבודת פרך ולא למסור את שמות החולות בהתקרב אקציה;⁹⁷ על הערצתה לשלוש בנות שנתלו במחנה בירקנאו כי סירבו להלשין על חברתן;⁹⁸ על הערכתה לפעיל אגודת ישראל אברהם מרדכי רוגובי שבחר לעלות על הרכבת המובילה להשמדה עם משפחתו,⁹⁹ ולרב אלכסנדר זושא פרידמן שחילק במחנה המוות את פתו עם אחרים.¹⁰⁰ יתרה מזאת, מנאומה ומקטעי היומן שפורסמו בעיתון **שערים** עולה כי שרשבסקי תמכה בהתנגדות מזוינת, הייתה חברה במחתרת במחנה אושוויץ והייתה בין המתכננות והשותפות לביצוע מרד במחנה זה. עם זאת, גם אם שרשבסקי לא הייתה חברה במחתרת בפועל,

- 94 לובטקין, **האחרונים על החומה**, עמ' 22. השוו, למשל, הרב שמעון אפרתי, **מעמק הבכא**, ירושלים תש"ח, עמ' 12; אברהם הנדלר, 'גדולי התורה בגטו וארשה', **בית יעקב**, חוב' 47, ניסן תשכ"ג, עמ' 6-8; משה פראגר, 'אגדה שטרם נכתבה על מקדשי השם בדורנו', שם, אלול תשי"ט, חוב' 4, עמ' 7.
- 95 לובטקין, **האחרונים על החומה**, עמ' 27. בעדותה במשפט אייכמן ציינה לובטקין כי מדובר ברב [אליעזר יצחק] מיזל, שהפסיק את ליל הסדר השני שערך בבונקר כדי לברך את המורדים. ראו, **עדות צביה לובטקין**, עמ' 258. על תמיכתם של חרדים ועל השתתפותם באופן פעיל במרד גיטו ורשה ראו, שלם, **עת לעשות**, עמ' 88-96.
- 96 ראו, עמוס גולדברג, 'השואה בעיתונות החרדית: בין זיכרון להרחקה', **יהדות זמננו**, כרך 11-12 (תשנ"ח) (להלן: גולדברג, השואה בעיתונות החרדית), עמ' 172-173, הערה 40.
- 97 שרשבסקי, **קרני אור**, עמ' 37. בפי מכיריה כונתה טילה (טילי) יגל-רינדר בשם 'המלאך הלבן' (דער ווייסער ענגל') מאושוויץ. יגל-רינדר נפטרה ממחלה בערב יום הכיפורים תשמ"ו, כשהיא בשנות החמישים לחייה. ראו, בניש, **שאוני בליבן**, עמ' 163; ח"ב (חווה בורנשטיין), 'לך דומיה, טילה', **המוריע**, כ"ז בתשרי תשס"ג (3.10.2003), עמ' 19. ראו גם פרבשטיין, **בסתר רעם**, עמ' 613.
- 98 פסיה שרשבסקי, 'שלוש שניתלו', **שערים**, ז' ניסן תש"ז (28.3.1946), עמ' 2. פורסם אצל שרשבסקי, **קרני אור**, עמ' 19-20.
- 99 שם, עמ' 117.
- 100 שם, עמ' 112.

הרי עצם הרצון להשתייך למחתרת וההזדהות עמה יש בה בכדי להוכיח את תמיכתה של שרשבסקי בהתנגדות מזוינת.

בין נאומיהן של צביה לובטקין ופסיה שרשבסקי קיים אפוא דמיון רטורי ותוכני בולט. שתי הנשים פתחו את נאומיהן בתיאור הקושי העצום לתרגם את חוויותיהן לשפת בני אדם והביעו חשש שבתהליך העברת חוויותיהן הטראומטיות מרשות היחיד לרשות הרבים יחללו את זכר השואה ויצמצמו את עוצמת האסון.¹⁰¹ שתיהן הביעו סלידה מיהודים שבעיניהן היו משתפי פעולה עם הנאצים: היודנראט ואנשי הזונדרקומנדו,¹⁰² והביעו הערכה רבה לאלה ששמרו על הכבוד היהודי בדרכים שונות. המסר שהעבירו שרשבסקי ולוחמות הגיטאות כי אולי היו יהודים רבים אשר איבדו את צלם האדם, אך היו גם יהודים בתקופת השואה ש'למדו איך לחיות, ובשביל זה ידעו איך למות'.¹⁰³ שתיהן תיארו את היישוב בארץ ישראל בתקופת השואה כמקור לתקווה ולהשראה,¹⁰⁴ וביקשו איחוד כוחות בעם היהודי למען הצלת שארית הפליטה כולה.¹⁰⁵

1. סיכום

במלאת שלושים למותה של שרשבסקי כתב בנימין מינץ בשערים:

הייתה טרגדיה בחייה של פסיה שרשבסקה [כך במקור]. ההתרחקות מאנשים. מחברה. מחוגים שהיו קרובים לה. שכיבדוה ושהעריצוה. ההסתגרות בחוג מצומצם. מאוד. בודאי המחלה הממושכת גרמה לזאת. [...] אולם, לא רק אלה, גם משהו אחר גרם לזאת. כאב טמיר בנשמה. כאב שלא נפסק מיום עלייתה מהמחנות. מאשוויץ. מחיצה נסתרת תמיד עמדה בינה ובין אנשים אחרים, בפרט אנשים שלא היו שם. נדמה לי שתמיד ראיתי אצלה רצון להתקוממות נגד כל סדרי החברה, החברה השלווה בעיקר. [...] אין כל ספק שהייתה בה שלמות. שלמות חיצונית וגם פנימית. אולם שלמות זאת נשברה. נשברה כבר באשוויץ ובמחנות אחרים. ואם גם כלפי חוץ, השברים כאילו הוחזרו לתיקונם, השלמות לא חזרה. היא התחילה כאילו בפעולות לאחור עלייתה ארצה, אחרי ה'שחרור'. אולם כל זה היה רק כלפי חוץ. כל זה עשתה

- 101 לובטקין, *האחרונים על החומה*, עמ' 3-4; שרשבסקי, שם, עמ' 60.
- 102 לובטקין, שם, עמ' 5; שרשבסקי, שם, עמ' 66. עם זאת, יש לסייג את הדברים ולהדגיש כי כחברת מחתרת היו לצביה לובטקין חשבונות פוליטיים עם היודנרט, ואילו הביקורת שמתחת שרשבסקי על אנשי הזונדרקומנדו היא מנקודת מבט מוסרית וכללית יותר.
- 103 שרשבסקי, שם, עמ' 112; רוז'קה קורצ'אק, 'לחיות אחרת ולמות אחרת' [דברים שכתבה בעשור למרד גיטו ורשה], בתוך: יהודה טובין ואחרים (עורכים), *רוז'קה: לחימתה, הגותה, דמותה*, תל-אביב 1988 (להלן: טובין ואחרים [עורכים], רוז'קה), עמ' 171-172.
- 104 לובטקין, *האחרונים על החומה*, עמ' 4, 12, 46; שרשבסקי, קרני אור, עמ' 64, 66.
- 105 לובטקין, שם, עמ' 54; שרשבסקי, שם, עמ' 128.

תחת לחץ. גם הכתיבה בשערים. גם נאומה בבית הבימה. גם שאר פעולותיה. היא לא רצתה. היא לא יזמה כל אלה. האם חיפשה מנוחה, שבעצמה ידעה שלא תקבלנה? האם חיפשה התבודדות מאנשים? האם התייאשה מהכל?¹⁰⁶

במאמרו 'הנסיכה במאורת השדים', תיאר נחשוני את דמותה של פסיה כדמות אופטימית ומלאת חיוניות, אולם הוא העיד כי הצצה ביומן שכתבה (או לא כתבה) באושוויץ הסבה לו דיכאון ולכן הפסיק לקרוא בו.¹⁰⁷ זהו רמז לעובדה שכבר בתקופת השואה היה פער בין החזות החיצונית שהציגה שרשבסקי לבין מה שהתרחש בתוכה פנימה. בעוד דמותה הקרינה שלמות, חוזק ודבקות באמונה ובריטואליים הדתיים, הרי עיון ביומנה חשף משבר עמוק שהותיר בקורא דכרוך ודיכאון.¹⁰⁸ אולי היה זה מנגנון הישרדות, ואולי היענות ל'דרישת הקהל' למנהיגות חזקה בתקופת משבר. הפער בין הפנים לחוץ הוסיף להעמיק לאחר שהסתיימו אימי השואה. היישוב ככלל והחברה החרדית בפרט הזדקקו לה כסמל. באופן מעשי, פליטות ביקשו שתפרוש עליהן את חסותה. אולם משחשה שמילאה את חובתה, היא בחרה לחיות חיים פריטים ומסוגרים ככל האפשר, ואז ייסוריה הכריעה.

אולי שרשבסקי הייתה תשושה ועייפה מכדי להתכתש ו'לסגור חשבונות', אולם נראה שהמניע המרכזי לדבריה הייתה התחושה שמחובתה להדגיש, בשם הנספים ובשם ניצולי השואה, כי המסר שנלמד מהשואה הוא הצורך באחדות ובשיתוף פעולה בין היהודים ביישוב ובאירופה למען עתידם של העקורים ולמען עתידו של העם היהודי. כתב שערים, שהכיר את שרשבסקי מעירה קינצן, הספיד אותה במלאת עשור למותה כך:

היא באה אלינו מגיא ההריגה, מהמקום שיצורי אנוש הפכו לאבק אדם [...] והנה, ראה זה פלא, פסיה שרשבסקי ז"ל באה אלינו לא כ'מספר'. היא התגלמה בהופעתה בארצנו [...] כאישיות נעלה שזוועות האתמול לא השאירו בה שום סימנים וחריצים. [...] היא, 'דיירת' מחנה אושוויץ לשעבר אינה זקוקה לעידוד ולהתאוששות מצד אחרים, אלא להפך, היא 'מוכרת' בטחון בפומבי לכל דכפין.¹⁰⁹

דרכס של הספרים להאדיר ולפאר את המתים. כמובן, יש להטיל ספק בדיוקם ההיסטורי בתארם את המת, אך הם מקור בלתי נדלה להכרת ערכיה של חברה והדמויות שאותם או את דימויים היא מעלה על נס. שרשבסקי סימלה בחברה החרדית את 'שומרת חותם

106 בנימין מינץ, 'ליום השלושים', שערים, 31.1.1956, עמ' 3.

107 נחשוני, הנסיכה במאורת השדים, עמ' 152.

108 על התפרקות ה'אני' דווקא מתוך הריטואלים (הדתיים) ראו, עמוס גולדברג, 'הזהו (הטבע של טבע) האדם?': דמות האדם בכתיבה האוטוביוגרפית וההיסטורית בתקופת השואה ולאחריה', יד ושם: קובץ מחקרים, כרך לג (תשס"ה), עמ' 305-342.

109 'בן חנוך', 'אשה גדולה', שערים, כ"ה טבת תשט"ז (9.1.1956), מובא אצל שרשבסקי, קרני אור, עמ' 143-144.

אלוקים במחנה הנשים'¹¹⁰, את ה'נסיכה במאורת השדים', ואת 'קרני האור במחשכי התופת'. כניצולה, הייתה סמל לסנה אנושי אשר בוער ואיננו אופל. היא תוארה כ'קורנת ושופעת בטחון ואמונה', כמחנכת משכמה ומעלה, פעלתנית ומרשימה. קשה להתעלם מהדמיון בין הדברים שנכתבו על שרשבסקי בעיתונות החרדית לבין הדברים שאמר בפני פקודיו יצחק שדה, מפקדו הנערץ של הפלמ"ח, על לוחמי הגיטאות:

בין הבאים [לארץ] ישנם גם עתירי נכסים הצריכים לתת לנו. [...] אלה הם מורדי הגטאות [...] אלה שלא נכנעו גם בגיהינום. גבורה עילאית היא. [...] העם בגולה כרע נפל, אבל הדגל נשאר, את הדגל הזה הסמוי מעין, הביאו לנו לוחמי הגולה. נשמור עליו בשמם ובעזרתם, ויחד אתם, נדרוש מכל יהודי בארצנו את מלוי חובתו.¹¹¹

אם כן, ההתעלמות מן הפן הטראומטי הבלתי נמנע באישיותם של הניצולים וההערכה לחזות 'השלמה ללא מתום', לא הייתה נחלתה של החברה החרדית בלבד וספק אם נעלמה ברכות השנים.¹¹² רבים מבני היישוב לא ראו בניצולים 'אבק אדם',¹¹³ אלא ביקשו לשאוב כוחות דווקא מן האורדים המוצלים.

הדיון הפופולרי והמחקרי בישראל בנושא 'החרדים והשואה' מניח אחרות ומוכחנות של החרדים מן המתרחש בחברה הישראלית בכללה.¹¹⁴ חוקרים טענו כי בקרב שארית הפליטה התעצבה זהות לאומית שאינה ציונית כמובן הישן של המילה, אלא סולידריות חדשה המבוססת על הלקח הלאומי, שגבולותיה חורגים הרבה מעבר לתמיכה במדינת ישראל עצמה ולהזדהות עמה. לאחר השואה חיזקה אותה 'ציונות אינסטינקטיבית' את תומכי הציונות מן העבר, ואף הפכה לאבן שואבת עבור יהודים אשר כלל לא התעניינו בה לפני מלחמת העולם השנייה.¹¹⁵ מניתוח נאומה של שרשבסקי עולה כי לא רק שהיו חרדים אשר

110 נחשוני, הנסיכה במאורת השדים, עמ' 151.

111 יצחק שדה, מסביב למדורה, תל-אביב 1989 (השיחה עצמה נערכה ב-1947). ההדגשה במקור. מצוטט אצל חנה יבלונקה, 'מה לזכור וכיצד? ניצולי השואה ועיצוב ידיעתה', בתוך: אניטה שפירא, יהודה ריינהרץ ויעקב הריס (עורכים), עידן הציונות, ירושלים 2000, עמ' 301.

112 לדוגמה, יחזקאל אבני, חבר השומר הצעיר, הספיד במילים אלה את רוז'קה קורצ'אק: 'לפני בואה ארצה היו לה כבר השנים הנוראות של המלחמה. האם לא השאירו שום עקבות? מזור. הרי נפל בחלקה לחיות בתקופה האכזרית והנוראה ביותר בתולדות עמנו. [...] גם במצב הזה ידעה רוז'קה להתעלות ולשמור על דמותה'. יחזקאל אבני, 'במסירות ובנאמנות', בתוך: טובין ואחרים (עורכים), רוז'קה, עמ' 2.

113 ראו, יבלונקה, אחים זרים, עמ' 43.

114 ראו, למשל, גולדברג, השואה בעיתונות החרדית; פורת, שותפיו של עמלק; קימי קפלן, 'האומנם נצברו הרבה שקרים בספרי התולדות?': השואה בהיסטוריוגרפיה ובתודעה ההיסטורית החרדית האשכנזית בישראל, יד ושם: קובץ מחקרים, כרך כט (תשס"א), עמ' 249-292; פרידמן, החרדים והשואה.

115 חגית לבסקי, 'ראשית חדשה: שארית הפליטה כישות לאומית בהתהוות, 1945-1950', בתוך: שמואל אלמוג, דניאל בלטמן, דוד בנקיר ודליה עופר (עורכים), השואה: היסטוריה וזיכרון, ירושלים תשס"ב,

אימצו חלק מן הנרטיב הציוני בנושאים כמו לקחי השואה ומרכזיותו של היישוב היהודי בארץ ישראל, אלא אף היו מהם אשר השתתפו ביצירתו ובגיבושו.

בשנים הראשונות העדיפו מרבית ניצולי השואה להתמקד בשיקום חייהם ובמבט לעתיד ולא לחטט בפצעי העבר, וכך גם היה מצופה מהם. אולם כמו בחברה הלא חרדית בישראל היו אנשים מספר, ברובם ניצולים, שחשו מחויבות עמוקה לא לתת לזכר האסון לשקוע, לזכור ולהזכיר ללא הרף את השואה ואת לקחיה – כפי שהם הבינו אותם. הם השתתפו באופן אקטיבי בקביעת סדר היום של החברה הישראלית ביחסה לשואה, ניהלו מאבקים ציבוריים וזכו לתמיכה ציבורית ולהכרה כנשאים של זיכרון השואה עוד לפני משפט אייכמן. עמם נמנית גם פסיה שרשבסקי בתוך חבורה נכבדת של סופרים חרדים (ובהם דוד זריצקי, יחיאל גרנטשטיין, משה פראגר, יהודה לייב לויז' ואחרים) שראו עצמם כ'מצבות חיות' לעולם שחרב ופרסמו ספרות עניפה שתיארה את העולם כפי שנצטייר בעיניהם. אותם ניצולים, שברובם לא היו רבנים ואדמו"רים אלא בעיקר 'אנשים מן השורה', שיתפו את הציבור בניסיונם ובסיפור האישי שחוו על בשרם וביקשו להשפיע על עיצוב זיכרון השואה ועל השיח עליה בחברה החרדית בפרט ובחברה הישראלית בכלל.

בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים התקיימו קשרים מגוונים ברמות שונות בין 'חרדים' לבין 'ציונים', ובתוך כך גם בדיונים סביב הנצחת השואה ולימוד לקחיה.¹¹⁶ כמו בחברה הישראלית הלא חרדית, גם בחברה החרדית היו ניצולי השואה כוח פעיל בעיצוב זיכרון השואה בעשור הראשון. וכמו בחברה הישראלית הלא חרדית, נקודת מבטם של לוחמי הגיטאות והפרטיזנים זכתה למעמד בכורה אף על פי שמדובר בקולו של מיעוט מבין הניצולים.

להיסטוריוגרפיה החרדית ישנו אינטרס אידאולוגי להפריד בינה לבין זו של חברת הרוב החילונית, ולהיסטוריוגרפיה הישראלית הציונית ישנה נטייה להעמיד במרכז את הנרטיב הציוני ואת גיבוריו, ובמקביל לדחוק את הנרטיב החרדי. כך לא נמצא לסיפור של שרשבסקי – גיבורה חרדית-ציונית – מספרים.¹¹⁷

שרשבסקי הייתה הן הציונית והן החרדית האולטימטיבית של סוף שנות הארבעים, ולכן אין פלא שזכתה לאהדה רחבה כל כך בזמנה. בתקופת הדמדומים שבין מלחמת העולם השנייה לבין השיקום שלאחריה היו אפוא גבולות המגדר והמגזר מטושטשים דיים

עמ' 205-206; זאב מנקוביץ', 'הציונות ושארית הפליטה', בתוך: ישראל גוטמן ועדינה דרכסלר (עורכים), שארית הפליטה 1944-1948: השיקום והמאבק הפוליטי – הרצאות ודיונים בכינוס הבין-לאומי השישי של חוקרי השואה, ירושלים 1990, עמ' 196-202; דן מלמן, 'משואה לתקומה! משואה לתקומה? ההיסטוריוגרפיה של הקשר הסיבתי בין השואה להקמת מדינת ישראל: בין מיתוס למציאות', עיונים בתקומת ישראל, כרך 10 (תש"ס), עמ' 250.

116 מיכל שאול, "ליצור חיים יהודיים טהורים בארץ האבות": על העולים החרדים מקרב שארית הפליטה', בשביל הזיכרון, חוב' 4 (נובמבר 2009), עמ' 29-20.

117 זאת בדומה לסיפורי שיתוף פעולה חרדיים-ציוניים אחרים. ראו, למשל, יובל פרנקל, 'היהדות החרדית והדתית בירושלים בתקופת המצור', הציונות, כרך יח (תשנ"ד), עמ' 247-289.

כדי שייוצר חיבור לרגע בין נרטיבים ותפקידים 'גבריים' לבין אלה ה'נשיים'; בין 'ציונים' לבין 'חרדים'. פועלה של שרשבסקי מעיד אף על כך שבאותם ימים לא היו גבולות ברורים בין גבורה מזוינת לבין גבורה רוחנית, בין זיכרון אישי לבין זיכרון קולקטיבי, ובין שואה לבין תקומה.

אף על פי שכאמור שרשבסקי השתייכה לקבוצות מיעוט, היא התאימה את דבריה וכתביה לקולות הקונפורמיסטיים בישוב ופנתה למחנה המשותף הרחב. אמנם היא הייתה אישה והדגישה את הקול הנשי הייחודי, אך המסרים המגדריים שהציגה היו שמרניים, מסורתיים ובלתי חתרניים. אומנם היא הייתה ניצולת המחנות, אך בצד סיפורים על גבורת הרוח בחיי היום-יום במחנות היא הלילה את הגבורה הפיזית ואת דרך המרידה המזוינת. אמנם היא הייתה חרדית, אך לצד שמירתה הקפדנית על ערכי התורה והמצוות היא ביטאה מסרים ציוניים חד משמעיים. אם נוסיף על כך את ביקורה של שרשבסקי, מורה ניצולת שואה מ'בית יעקב', בשבת בקבוצת דגניה החילונית, ואת פרישת 'הזיכרון הפרטי' של ניצולת מחנות השמדה בפני 'צברים' ששתו בצמא את דבריה¹¹⁸ שנים רבות לפני משפט אייכמן,¹¹⁹ הרי שגם אם מדובר ביוצא מן הכלל, על הכלל עצמו הדברים מלמדים, ויש מקום לבחינה פחות סטראוטיפית של הנחות היסוד המקובלות הן בעניין יחסי חרדים-חילונים ביישוב והן בעניין תודעת השואה בשנים הראשונות שלאחריה.

118 ברץ, פסיה שרשבסקי-יאזין, עמ' 142.

119 השוו, אניטה שפירא, 'השואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי', זמנים, חוב' 57 (1996-1997), עמ' 4-13.